

Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Anlam ve Sembol

Meaning and Symbol in Anatolian Seljuk Coins

Öz

Ait olduğu her dönemin vazgeçilmez alışveriş aracı olan sikkeler aynı zamanda üzerlerindeki yazı, unvan ve sembollerle sultan pulu olarak da kabul görmüştür. Türk İslam devlet geleneğinde hükümdar olmanın ilk şartı adına hutbe okutmak ve sikke kestirmek olmuş, tahta geçen hükümdar, sultan, melik vb. yöneticiler kendi adına sikke bastırarak gücün ve iktidarın yegâne temsilcisi olduğunu tebaasına göstermiştir. Sikkeler özellikle Türk İslam medeniyeti içerisinde maddi değerinin yanı sıra güç ve kudretin göstergesi olarak bir propaganda aracı gibi de işlev görmüş; kazanılan zaferler, yönetilen topraklar, inanç, kültür gibi ibareler semboller veya ifadeler ile anlatılmıştır. Antik dönemden itibaren görmeye başladığımız atlı süvari, aslan, kartal vb. tasvirler çoğu medeniyetlerin sikkelerinde de hükümdarlık alameti ve hükümdarın gücünü yansıtan bir sembolizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarları da kendinden önceki medeniyetlerde uygulanan bu güç sembollerine kendi sikkelerinde yer vermiş, para denince akla gelen portre, atlı süvari, unvan ve doğada var olan en güçlü yırtıcı hayvanları güç timsali olarak kendi sikkelerine darp etmişlerdir. Bu makalede Anadolu Selçuklu sikkeleri üzerinde yer alan yazı, figür ve sembollerin içerik ve ikonografik anlamları üzerinde değerlendirmeler yapılmış olup Selçuklu sikkelerinde yer alan figür ve sembollerin ortaya çıkış süreçleri, etkileşim alanları ve bu tasvirlerin Selçuklu sonrası gelişimleri üzerinde durularak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları Tarihi, Anadolu Selçukluları, Sikke, Anlam, Sembol.

Abstract

Coins, which were indispensable means of exchange in every period they belonged to, were also accepted as sultan stamps with the inscriptions, titles and symbols on them. In the Turkish-Islamic state tradition, the main condition of being a ruler was to have a sermon read and coins minted in his name, and the ruler, sultan, melik, etc. who ascended the throne showed his subjects that he was the sole representative of power and power by having coins minted in his name. Coins were also used as a propaganda tool, especially since their first appearance, as an indicator of power and might. Symbols or expressions were used to describe victories won, territories ruled, beliefs and culture. It is possible to see the depictions of horsemen, lions, eagles, etc., which we have seen since antiquity, on the coins of most civilizations as a sign of sovereignty and a depiction reflecting the power of the ruler. The rulers of the Anatolian Seljuk state also applied these symbols of power applied in previous civilizations on their own coins, and used the portrait, horseman, title and the most powerful predators in nature as symbols of power on their coins. In this article, the content and iconographic meanings of the inscriptions, figures and symbols on Anatolian Seljuk coins have been evaluated, and the emergence processes of the figures and symbols on Seljuk coins, their interaction areas and the post-Seljuk development of these depictions have been emphasized and a conclusion has been tried to be reached.

Keywords: History of Turkish-Islamic Arts, Anatolian Seljuks, Coin, Meaning, Symbol.

Ahmet ŞEN
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kars,
Türkiye
Department of Art History, Kafkas
University, Faculty of Arts and Sciences,
Kars, Türkiye
ahmet4235@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 15.08.2024
Revizyon Tarihi/Revision 03.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted 30.10.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 25.06.2025

Atıf:

Şen, A. (2025). Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Anlam ve Sembol. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 74, 84-93.

Cite this article:

Şen, A. (2025). Meaning and Symbol in Anatolian Seljuk Coins. *Journal of Literature and Humanities*, 74, 84-93.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 International License.

Giriş

M.Ö. 7. yüzyılda ortaya çıkan “sikke” günümüz tabiriyle para; altın, gümüş, bakır veya bronz malzemelerinden yapılan bir madeni alış veriş aracıdır (Carradice & Pirice, 2001, s. 22). Önceki dönemlerde takas, metal veya değerli madenlerle yapılan alışverişe bir düzen getirmek amacıyla ortaya çıkmış olan sikke, tarihte kendisine yer edinmiş ve medeniyetlerin tarihini açığa çıkarmada araştırmacılara önemli bilgiler sunmuştur (Karwiese, 2004, s. 68). İnsanlık tarihinin vazgeçilmez bir alışveriş aracı olan sikkeler sadece bu yönüyle kalmayıp imparatorluk ve hükümdarlık alametlerinden sayılmıştır. Hükümdar olmanın baş şartlarından birisi de sikke kestirmek olmuş, tahta geçen hükümdar, melik, sultan, kral vb. yöneticiler kendi adına sikke bastırarak gücün ve iktidarın yegâne temsilcisi olduğunu tebaasına göstermiştir. Bu uygulama Türklerde de devlet geleneğine dönüşmüş ve tahta çıkan hükümdarlar güç ve kudret simgesi olarak adına sikke darp ettirmiştir (Parlar, 2001, s. 14).

Sikkeler özellikle Antik Roma ve Orta Çağ döneminde güç ve kudretin göstergesi olarak kullanılan bir propaganda aracı da olmuştur. Sikkeler yoluyla kazanılan zaferler, yönetilen topraklar, inanç, kültür gibi ibareler semboller veya ifadeler ile anlatılmıştır. Sultanın gücü kimi zaman kullandığı unvanlarla kimi zaman ise sikke üzerinde yer alan figürler veya sembollerle pekiştirilmiştir. Selçuklu sikkelerinde; Sultanü'l Muazzam (Büyük Sultan), Sultanü'l Azam (En Büyük Sultan), Gıyasüdüniya ve'd-din (Din ve Dünyanın Yardımcısı), Sultanü'l Kahir (Düşmanları Kahreden Sultan), Sultanü'l Galib (Muzaffer Sultan), Alaü'd-dünya ve'd-din (Dinin ve Dünyanın Yücesi), İzzetüdünya ve'd-din (Din ve Dünyanın Direği), Sultan'ül Berr ve'l -Bahreyn (Karanın ve Denizin Sultanı), Ebu'l feth (Fethin Babası), gibi hükümdarı öven ve yücelten pek çok unvana yer verilmiştir (Şahin, 2006, ss. 125-165). Bu unvanlarla birlikte taht sahneleri, çok kollu yıldız, güneş, hilal, aslan, av ve süvari sahneleri kullanılmış olup tasvirlerdeki temel amaç hükümdarı ve devleti bu gibi sembol veya figürlere benzeterek yüceltmektir. Makale konumuz olan Anadolu Selçuklu sultanlarının hemen hemen hepsi adına sikke bastırmıştır. Adına sikke bastırmamış veya bastırmış fakat sikkeleri günümüze ulaşamamış bazı Selçuklu Sultanları da mevcuttur. Bunlar Anadolu Selçuklu Devletinin kurucusu olarak kabul edilen Süleymanşah (1075–1096), 1. Kılıç Arslan (1092–1107) ve Şehinşah'tır (1110–1116). Bu sultanların adına sikke bastırıp bastırmadığı bilinmemektedir (Çetin, 2006, s. 184). Bu makalede Anadolu Selçuklu sultanlarından; 1. Mesud (1116–1156), 2. Kılıçarslan (1156–1192), 2. Süleymanşah (1196–1204), 1. Keyhüsrev (1205–1211), 1. Keykubad (1220–1237) ve 2. Keyhüsrev (1237–1246) döneminde darp edilmiş sikkelerde görülen figür ve sembollerin ikonografik anlamları üzerinde durulmuştur. Selçuklu sikkeleri üzerinde yer alan figür ve sembollerin ortaya çıkış süreçleri, etkileşim alanları ve bu tasvirlerin metaforik anlatımları üzerinde durularak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Makalede kullanılan görsel ve veriler Zeno. Ru Oriental Coins Database'den 08.05.2024 tarihinde alınan izinle kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Anlam ve Sembol

Anadolu Selçuklu sultanlarından ilk ikisinin para bastırmamış olmaları Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi olarak tam bağımsızlık kazanamaması ile açıklanabilir. Çünkü 1. Süleymanşah (1086) ve 1. Kılıç Arslan (1107) Büyük Selçuklular ile giriştikleri Anadolu hâkimiyeti mücadelesi sürecinde hayatlarını kaybetmişlerdir. Söz konusu dönemde Anadolu topraklarında güç ve iktidar sahibi, Büyük Selçuklulara tam bağımlı olarak hüküm süren Danışmendililerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin bastırmış olduğu ilk sikke 1. Mesud'a aittir (1116–1155). 1. Mesud'un sikkeleri hakkında iki farklı görüş hâkimdir ki bunlardan ilki; 1. Mesud dönemi sikkelerinin Bizans İmparatorluğu sikkeleriyle müşterek kesildiği yönündedir. Yani sikkenin bir yüzünde Bizans imparatorunun tasviri, diğer yüzünde ise dönemin Selçuklu Sultanı olan 1. Mesud'un unvanının yer aldığıdır. İkinci görüş ise; sikkelerin ön yüzünde bulunan portrenin dönemin Bizans İmparatoru 1. Alexius Comnenus'un potresi olmadığı, sikke üzerinde yer alan tasvirin sadece bir Bizans etkileşimi olduğu ve sikkede yer alan portrenin sanılanın aksine 1. Mesud'a ait olduğu yönündedir. Bu görüşü savunanlar, Anadolu Selçuklu sikkesinde Bizans imparatorunun portresinin bulunmasının bağımsızlık anlayışıyla ters düştüğünü ve bu durumun Bizans İmparatorluğuna bağlılık anlamına geleceğini ileri sürmüşlerdir (Çetin, 2006, s. 190; Tevhid, 1321, s. 108).

Bizim yaklaşımımız da ikinci görüş doğrultusunda olup Anadolu Selçuklu Devleti'nin bilinen ilk sikkesinde, yeni bir devlet oluşumu içine giren Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklu sikke ekolünü (doğu) terk ederek diğer bir komşusu olan Bizans sikke ekolünden (batı) etkilenildiği ve Sultanın Bizans imparatoruna benzer bir portre ile tasvir edildiği doğrultusundadır. 1. Mesud dönemi sikkeleri bronz/bakır alaşımlı olup sikkenin ön yüzünde inci dizilerinden oluşan dairesel bordür içerisinde Sultanın tasviri görülmektedir. Tasvirin sağ elinde dünya egemenliğinin ve iktidarın sembolü olarak kullanılan küre, sol elinde yine sultanın iktidarını ve egemenliğini sembolize eden sancak bulunmaktadır (Şekil 1). Bizans sikkelerinden farklı olarak 1. Mesud'un sikkesinde bulunan sancağın üzerinde “İsa adına” anlamına gelen iç içe geçmiş x ve p harfleri yer almamaktadır. Sikkenin arka yüzünde yine inci dizili dairesel bordür içerisinde kufi hatla “Es-Sultanü'l Muazzam Mesud bin Kılıçarslan” yazılıdır (Şekil 1). Burada Sultanü'l Azam (En Büyük Sultan) yerine Sultanü'l Muazzam (Büyük Sultan) unvanının kullanılmış olması da dikkat çekicidir. İşte tam burada siyaset ve liyakat kendisini göstermektedir. Anadolu

Selçuklu Devleti belli bir olgunluğa gelinceye kadar Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı seviyeli bir siyaset izlemiş, daha sonra devletin güçlenmesiyle birlikte kendi ayakları üzerinde durmuş ve kendi otoritesini kurmuştur. Bu durumu gösteren en güzel örnek de 1. Keykubad dönemine kadar (1220–1237) geçen süreç içerisinde Anadolu Selçuklu sultanlarının Sultanü'l Azam (En Büyük Sultan) unvanını kullanmamasıdır. Bu sikkenin basım yeri ve basım tarihi ne yazık ki siliktir (Şekil 1; Çetin, 2006, s. 33; Olcar, 2023, s. 33; Parlar, 2015, s. 12).

Şekil 1. 1. Mesud Dönemine Ait 1116-1117 Tarihli Bakır Sikke 20 mm, 4.6g (Zeno.ru, 2024, s. 332138)

Anadolu Selçuklu Devleti'nde 2. Kılıçarslan (1156–1192) adına altın sikke (dinar) ve gümüş sikke (dirhem) bastıran ilk sultandır. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Karahitay ve Oğuzlar'a karşı giriştiği mücadelelerde yenilgiye uğraması sonucunda Büyük Selçuklu topraklarında yaşayan bazı Türkmen toplulukları Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamıştır. Anadolu'ya ilerleyen Türkmenlerin yol üzerinde bulunan Bizans şehirlerine saldırmasıyla Anadolu Selçukluları ve Bizans arasındaki ilişkiler bozulmuş, iki devlet arasında yapılacak olan Miryakefelon Savaşı'nın habercisi olmuştur. Miryakefelon Savaşı'yla Bizans'a karşı büyük bir zafer kazanan Anadolu Selçukluları (1176) bu galibiyetle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun çöküş devrini başlatmıştır. Miryakefelon zaferinden sonra zenginleşen ve Anadolu'daki iktidarını perçinleyen Anadolu Selçuklu Devleti bu dönemde ilk kez altın ve gümüş sikke bastırmıştır (1177–1185). Böylece Anadolu'daki ekonomik işleyiş Bizans sikkelerinden sıyrılarak Selçuklu sikkelerinin egemen olduğu bir ortama bürünmüştür (Turan, 2021, s. 94). Bu döneme kadar Anadolu'da Bizans ve diğer İslam ülkelerinin sikkeleri kullanılırken 2. Kılıçarslan'ın bastırmış olduğu yüksek ayarlı altın ve gümüş sikkelerden dolayı bu coğrafyada Anadolu Selçuklu dinar ve dirhemleri kullanılmaya başlanmıştır (Baykara, 2004, s. 290).

2. Kılıçarslan'ın figürlü bronz sikkelerinde ön yüzde mızraklı süvari tasviri ana bezeme ögesini oluşturmaktadır (Şekil 2). Arka yüzde ise "Es-Sultanü'l Kerim", "Sultanü'l Muazzam" (Büyük Sultan) unvanlarını kullanmıştır. Atlı süvari olarak tasvir edilen at üstündeki tasvir aslında herhangi bir atlı süvariye ve alpi değil bizzat 2. Kılıçarslan'ı ve onun gücünü temsil etmektedir. Sultanın elinde mızrak tutması, başına savaş miğferi takması, atın ön iki ayağının havada tasvir edilmiş olması savaşa hazır, güçlü, iktidar sahibi bir sultanın düşmanlarına karşı yaptığı bir propagandadır. Sikkenin arka yüzünde ise yine inci dizili dairesel bordür içerisinde sülüs hatla "Es-Sultanü'l Muazzam Kılıçarslan bin Mesud" yazılıdır (Şekil 2; Olcar, 2023, s. 38; Parlar, 2015, s. 35). Burada da Sultanü'l Azam (En Büyük Sultan) yerine Sultanü'l Muazzam (Büyük Sultan) unvanının kullanılmış olması da dikkat çekici olup her ne kadar çöküş döneminde olsa da Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı seviyeli siyasetin devam ettiğinin bir göstergesidir. 2. Kılıçarslan'ın altın ve gümüş sikkelerinde figüratif öğeler bulunmamaktadır. Bu sikkelerde yazı başlıca etken konumda olup anlatılmak istenen kavramlar figür yerine yazı ile anlatılmıştır. 2. Kılıçarslan'ın H.584/M.1189 tarihli, Konya darplı dinarında; ön yüzde "el-imam lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerîke leh el-Nasr'ed-dinillah emirü'l müminin duribe hâze'l dirhem bi Konya", arka yüzde ise "Muhammeden Resulullah sallallahu aleyh Es-Sultanü'l Muazzam Kılıçarslan", yazılıdır. Bu yazım şeklinden de anlaşıldığı gibi sultanlar bastırdıkları sikkelerde inançlarından da ödün vermemiş, tevhit inancını sikkelerinin bir yüzünde "Lâ ilâhe illallah Muhameden Resulullah" şeklinde perçinlemiş ve halifeye bağlılıklarını sikkelerinde açıkça göstermişlerdir (Şekil 3; Teoman, 2018, s. 149).

Şekil 2. 2. Kılıçarslan Dönemine Ait Tarihsiz Bronz Sikke 21 mm, 2.1g (Zeno.ru, 2022, s. 291105)

Şekil 3. 2. Kılıçarslan Dönemine Ait 1188-1189 Tarihli Konya Darplı Gümüş Sikke 22mm, 2.5g (Zeno.ru, 2020, s. 258692)

2. Süleyman Şah (1196–1204), Tokat'taki meliklik döneminden itibaren Hristiyanlara karşı fetih politikası gütmüş, Anadolu Selçuklu sınırlarını Karadeniz kıyılarına kadar genişletmeyi başarmıştır. Kardeşleriyle girdiği taht mücadelesinden başarılı olarak çıkan 2. Süleyman Şah, sultan olduktan sonra Saltuklu, Mengücekli ve Artuklu beyliklerini bünyesi altına alarak Ermeni krallığını da vergiye bağlamıştır (Turan, 2021, s. 264). Meliklik döneminden itibaren Melikü'l Kâhir (Düşmanlarını Kahreden Melik) unvanını kullanan 2. Süleyman Şah, sultanlık zamanında da Sultanü'l Kâhir/Kahhar/Kahbar (Düşmanlarını Kahreden Sultan), Ebu'l Feth (Fetih Babası) unvanlarını kullanmıştır (Turan, 2021, s. 227).

2. Süleyman Şah'ın figürlü sikkelerinde de ön yüzde mızraklı süvari tasviri ana bezeme ögesini oluşturmaktadır (Şekil 4-5; Çetin, 2006, s. 188; Parlar 2001, s. 55; Parlar, 2015, s. 21; Teoman, 2018, s. 152). Atlı süvari tasvirinin etrafında "Lâ ilâhe illallah Muhammed Resulullah salallahu aleyh Nasır Lidinillah emiru'l müminin" yazıları ile tevhit inancının simgesi olan Kelime-i Tevhit ve dönemin halifesinin ismi birlikte verilerek sultanın halifeye ve İslam dinine bağlılığı vurgulanmıştır. Arka yüzde ise; merkezde beş satırdan oluşan kufi hatlı yazı ile "ve hamsemie Sultanü'l Kahir Ebu'l Feth Süleyman bin Kılıçarslan Nasır emiru'l müminin", etrafında yine kufi hatlı yazı ile Fetih Suresinin 28. ayeti; "Huvellezi ersele resûlehu bil hudâ ve dini'l hakkı li yuzhîrehu aled dini küllih" (Dinini bütün dinlere üstün kılmak için elçisini hidayet ve gerçek din ile gönderen Allah'tır) bulunmaktadır. Alt satırda ise "duribe bi Konya sene seman ve tis'in hamsemie" (H.598/M.1200–1201) yazılıdır. Sikkede Fetih Suresinin 28. ayetinin kullanılması içinde barındırdığı anlamlar itibari ile özellikle seçilmiş olmalıdır ki sultan kendisinin Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi, dinin ve hilafetin yegâne koruyucusu olduğunu tebaasına ve hasımlarına ilan etmektedir.

Atlı süvari olarak tasvir edilen at üstündeki tasvirin hergangi bir atlı süvariye veya alpi betimlediği iddia edilmiştir. Ancak bizim görüşümüz, bu tasvirin herhangi bir alpi değil bizzat 2. Süleyman Şah'ı ve onun gücünü temsil ettiği yönündedir. Sultanın elinde üççatalı mızrak (yaba) tutması, başına savaş miğferi takması, atın ön iki ayağının havada tasvir edilmiş olması ve yine atın kuyruğunun toplu olması, savaşa hazır, güçlü, iktidar sahibi, fetihlerin babası sultanın düşmanlarına karşı yaptığı bir propagandadır (Şekil 4-5). Atlı süvari figürünün iki tarafında yer alan sekiz kollu yıldız motifleri ise Selçuklu sanatında; sonsuzluk, cennetin sekiz kapısı, Venüs gezegeni gibi kavramları sembolik olarak ifade etmekte kullanılmıştır (Çaycı, 2017, s. 71; Çaycı 2019, s. 212; Maraşlı, 2013, s. 29). Merkezde sultanı tasvir eden atlı süvarinin etrafına konumlandırılan sekiz kollu yıldızlarla sultan yüceltilmiş, tebaaya, sultanın göksel bir sıfatla hüküm sahibi ayrıcalığına sahip olduğu, bu gibi yıldız motifleri ile sembolik olarak anlatılmıştır. Bundan dolayıdır ki çok kollu yıldız motifleri ileriki yıllarda devletin ve yöneticilerinin arması haline dönüşmüştür.

Şekil 4. 2. Süleyman Şah Dönemine Ait 1200-1201 Tarihli Konya Darplı Gümüş Sikke 24.1mm, 2.61g (Zeno.ru, 2020, s. 263231)

Şekil 5. 2. Süleyman Şah Dönemine Ait 1999-1200 Tarihli Konya Darplı Altın Sikke 23mm, 4.25g (Zeno.ru, 2017, s. 192305)

Birinci saltanat döneminde kardeşi 2. Süleyman Şah'la giriştiği taht mücadelesinden mağlup olarak ayrılan 1. Keyhüsrev, tahtı kardeşi 2. Süleyman Şah'a bırakmak zorunda kalmıştı. Bunun en net göstergesi Konya'da (H.592-M.1195/96) yılında 1. Keyhüsrev'in, (H.593-M.1196) yılında da 2. Süleyman Şah'ın sikke bastırmasıdır. 1196 yılında 2. Süleyman Şah'ın tahtı ele geçirmesiyle Ermeni Kralı Leon'un yanına sığınan 1. Keyhüsrev 1204 yılında 2. Süleyman Şah'ın vefatı ve Latin İstilasları sırasında yaşanan karışıklıklardan yararlanarak henüz 11 yaşında olan 3. Kılıçarslan'ı bertaraf etmiş, 1205 yılında ikinci kez Selçuklu tahtına oturmuştur (Turna, 2021, s. 291). 1. Keyhüsrev de figürlü sikkelerinde Sultanü'l Muazzam (Büyük Sultan), Ebu'l Feth (Fetih Babası), unvanlarını kullanmıştır. Ayrıca diğer bazı sikkelerinde "el-Minnetü Lillah" (Minnet Allah'adır), "el-İmamü'n-Nâsir Lidinillah emirü'l-mü'minin" gibi ifadelerle dönem halifesinin ismi verilerek sultanın halifeye ve İslam dinine bağlılığı, Allah'tan başka kimseye minnet etmeyeceği vurgulanmıştır (Teoman, 2017, ss. 147-166). 1. Keyhüsrev dönemi figürlü sikkelerinde de kardeşi 2. Süleyman Şah dönemi figürlü sikkelerinde olduğu gibi ön yüzde atlı süvari tasviri ana bezeme öğesini oluşturmaktadır (Şekil 6; Olcar 2023, s. 73; Parlar 2001, s. 63; Parlar 2015, s. 22). Sikkenin arka yüzünde ise dairesel bordür içerisinde kufi hatla "Es-Sultanü'l Muazzam Keyhüsrev bin Kılıçarslan" yazılıdır (Şekil 6). Atlı süvari olarak tasvir edilen figür, tıpkı diğer sultan sikkelerinde olduğu gibi herhangi bir atlı süvariye veya alpi değil bizzat 1. Keyhüsrev'i ve onun gücünü temsil etmektedir. Sultanın elinde kılıç tutması, başına savaş miğferi takması, atın ön iki ayağının havada tasvir edilmiş olması ve yine atın kuyruğunun toplu olması, savaşa hazır, güçlü, iktidar sahibi, fetihlerin babası, Allah'tan başka kimseye minnet etmeyen sultanın düşmanlarına karşı yaptığı bir propagandadır. Atlı süvari figürünün iki tarafında yine aynı sembolik anlamları ifade eden sekiz kollu yıldızlar bulunur. Burada da merkezde sultanı tasvir eden atlı süvarinin etrafına konumlandırılan sekiz kollu yıldız, sultanın tebaasına, kendisinin göksel bir sıfatla hükmettiğini sembolik olarak anlatmıştır.

Şekil 6. 1. Keyhüsrev Dönemine Ait 1205-1206 Tarihli Bronz Sikke 25mm, 3.24g (Zeno.ru, 2024, s. 327888)

1. Keyhüsrev, ikinci saltanat döneminde büyük oğlu 1. Keykavus'u Malatya'ya, 1. Keykubad'ı ise Tokat'a melik olarak tayin etmiştir. 1. Keyhüsrev'in 1211 yılında vefatı üzerine ağabeyi 1. Keykavus'la giriştiği taht mücadelesinden mağlup olarak ayrılan 1. Keykubad, ağabeyi tarafından Ankara ve Malatya kalelerine hapsedilmişse de 1220 yılında 1. Keykavus'un ölümü ile Sivas'ta tahta çıkmıştır. 1. Keykubad, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en güçlü hükümdarı olarak tarihe geçmiş ve adı "Uluğ Keykubad" olarak anılmıştır. 1. Keykubad, meliklik döneminde Ebu'l Muzaffer (Zaferler Babası), "Melikü'l Mansur" (Allah'ın Yardımıyla Galip Gelen Melik) unvanlarını kullanmış, meliklik döneminde adını "Alaü'd-dünya ve'd-din" şeklinde değil de "Alaü'd-devlete ve'd-din" olarak yazdırmıştır (Artuk, 1980, ss. 265-271). Bu yazımdan 1. Keykubad'ın dönemin sultanı olan babası 1. Keyhüsrev'e karşı itaatkâr bir melik olduğu anlaşılmaktadır. Meliklik dönemi sikkelerinde atlı süvari ekolünü devam ettiren 1. Keykubad, kendisini dörtnala koşan atın üzerinde mızrakla aslan avlayan bir melik olarak tasvir ettirmiştir (Şekil 7; Artuk, 1980, s. 271). Bu sahne de güçlü, iktidar sahibi, zaferler babası melik 1. Keykubad'ın düşmanlarına karşı yaptığı görsel bir

propagandadır. Atlı süvari figürünün iki tarafında yer alan altı kollu yıldız motifleri ise yine Selçuklu sanatında devlet arması olarak çokça görülen, yöneticinin göksel bir sıfatla yönetim sahibi olduğunu tebaasına vurgulamak amacıyla kullanılan sembollerdendir (Şekil 7).

2.

Şekil 7. 1. Keykubad'ın Meliklik Dönemine Ait 1211-1212 Tarihli Gümüş Sikke 25mm, 2.97g (Zeno.ru, 2007, s. 40305)

1. Keykubad'ın (H. 616-634 - M. 1219/20-1236/37) saltanat dönemi sikkelerinde ise figürlü sikke ekolünün terk edildiği bunun yerine kufi yazı ve satır aralarının palmet, rumi ve çok kollu yıldız motifleri ile süslediği görülmekte, yine sultanın halifeye ve İslam dinine bağlılığı; Nasır Lidinillah, Ez-Zahir Biemrillah, el-Mustansır Billah'ın adlarının hilafet dönemlerine göre yazılmasından anlaşılmaktadır (Şekil 8; Teoman, 2018, s. 154). 1. Keykubad'ın sikkelerinde çoğunlukla "Keykubad" ismi geçmektedir. Bazı sikkelerinde ise ismiyle beraber mahlası olan "Alâeddin" de kullanılmıştır. Unvan olarak "el-Sultanü'l Muazzam" (Büyük Sultan), "el Sultanü'l Azam" (En Büyük Sultan) "Ebu'l Feth" (Fetihler Babası), Sultan'ül Berr ve'l-Bahreyn (Karanın ve Denizin Sultanı) ifadelerini kullanan 1. Keykubad bu unvanları sikkelerinde; "Es-Sultanü'l-azam Keykubad bin Keyhüsrev, Es-Sultanü'l-muazzam Keykubad bin Keyhüsrev, Es-Sultanü'l-azam Alaü'd- dünya ve'd-din Keykubad bin Keyhüsrev, Es-Sultanü'l-muazzam Alaü'd-dünya ve'd-din Keykubad bin Keyhüsrev, Es-Sultanü'l-muazzam Alaü'd-dünya ve'd-din Ebü'l-Feth Keykubad bin Keyhüsrev ve Es Sultan'ül Berr ve'l-Bahreyn" şeklinde kullanmıştır (Şahin, 2006, s. 129).

Burada dikkat çekici bir unsur da Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı olan Alaeddin Keykubad'ın "el Sultanü'l Azam" (En Büyük Sultan) unvanını kullanmış olmasıdır. Anadolu Selçuklu Devleti belli bir olgunluğa gelinceye kadar Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı seviyeli bir siyaset izlemiş daha sonra devletin güçlenmesiyle birlikte kendi ayakları üzerinde durmuş ve kendi otoritesini kurmuştur. Bu durumu gösteren en güzel örnek de Alâeddin Keykubad'ın sikkelerinde kullandığı "Sultanü'l Azam" (En Büyük Sultan) unvanıdır. Bu unvan, Anadolu Selçuklu Devleti'nin artık belirli bir olgunluğa geldiğini ve Büyük Selçuklu Devleti'ne olan seviyeli siyasetin de sona ererek Selçuklu hanedanlığının ve İslam dininin yegâne temsilcisinin Anadolu Selçuklu Devleti olduğunun açık bir göstergesi niteliğindedir. Hatta bu unvan Abbasi Halifesinin 1. Keykubad'a yazdığı meşhur mektupla da pekişmiş, halife, kendisine hitaben "Sultanü'l Azam" ifadesini kullanmıştır (Erkiletlioğlu, 1988, s. 95). 1. Keykubad döneminde en parlak yıllarını geçiren Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu'da tam hâkimiyet sağlamış, komşusu niteliğinde bulunan beylikler ve devletler 1. Keykubad'a biat ederek onun adına sikkeler bastırmıştır. Bunun en güzel örneği de Artukoğullarından Melik Mesud, Rükne'd-Din Mevdud ve 1. Ermeni Kralı Hetoum 1. Keykubad adına sikkeler bastırmış olmasıdır (Şekil 9; Erkiletlioğlu, 1988, s. 95; Sevim, 1983, ss. 33-40).

Şekil 8. 1. Keykubad Dönemine Ait 1223-1224 Tarihli Konya Darplı Altın Sikke 25mm, 4.26g (Zeno.ru, 2020, s. 257036)

Şekil 9. 1. Hetoum'un 1. Keykubad Adına Bastırdığı Gümüş Sikke 22mm, 2.83g (Zeno.ru, 2017, s. 192298)

1. Keykubad'ın ölümünden önce Eyyubi Melikesi Adiliye'den olma oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht melik olarak tayin etmesine rağmen, Alaeddin Keykubad'ın H. 635-M. 1236/37 yılında vefat etmesi üzerine sultanlık tahtına Mahperi Hunad Hatun'dan olma oğlu 2. Keyhüsrev geçmiştir. Bu olayda dönemin önde gelen Emir'i Saadetin Köpek'in büyük etkisi olup rakiplerini alt ederek 2. Keyhüsrev'in Selçuklu tahtına çıkmasını sağlamıştır (Turan, 2021, s. 404).

2. Keyhüsrev döneminin en ilgi çekici uygulamalarından birisi de hiç şüphesiz figürlü sikkelerdir. Sikkelerinde unvan olarak "el-Sultanü'l Muazzam" (Büyük Sultan), "el Sultanü'l Azam" (En Büyük Sultan), Zillullahi fi'l âlem (Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi), "Ebu'l Kasım, Gıyas'ed-dünya ve'd-din" gibi ifadeler bulunan 2. Keyhüsrev dönemi sikkelerinin ön yüzünde ise bir veya iki Şir (arslan) üzerinde yükselen Hurşid (güneş) şeklindeki betimlemeler dikkati çekicidir (Şekil 10-11; Olcar, 2023, s. 146; Parlar, 2015, s. 19; Şahin, 2006, s. 125-165; Teoman, 2018, s. 157).

Arslan ve güneşin sembolik olarak ne anlattığı konusu hakkında farklı görüşler mevcuttur ki bu tür bir uygulama Anadolu Selçuklu sikkelerinde ilk kez kullanılmıştır. İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk bu sembolizm için; astrolojik kaynaklı bir betimleme olan Şir-i hurşid tasvirinin güneşin arslan burcunun muhtevasında bulunmasından dolayı bu iki motifin birlikte kullanıldığını ifade etmektedirler. Ayrıca İslamiyet öncesi bazı İran sülalelerinin sikkelerinde de görülen arslan ve güneş motiflerini ise; Arslan'ın Hüsrev Perviz'i, güneşin ise sevgilisi olan Şirin'i tasvir ettiği şeklinde yorumlamışlardır (Artuk ve Artuk, 1970, ss. 364-369).

Bir diğer Selçuklu araştırmacısı olan Osman Turan ise 2. Keyhüsrev dönemi sikkeleri üzerinde görülen tasvirlerin nedenini, 2. Keyhüsrev'in karısına olan sevgi ve düşkünlüğünden ötürü sikkelerinde kendisini Şir (arslan), karısını ise onun üzerine doğan kadın yüzlü Hurşid (güneş) ile tasvir ettirdi şeklinde yorumlamaktadır (Turan, 2021, s. 415).

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sikkelerinin kıyaslamasını yapan Kenan Çetin ise çalışmasında; Büyük Selçuklu sikkelerinde görülen Abbasi etkilerinin Anadolu Selçuklu sikkelerinde yerini İran ve Bizans etkilerine bıraktığını, 2. Keyhüsrev sikkelerinde Kuşan ve Akhun paralarında görülen Hurşid ve Şir motiflerinin bulunmasının da 5. yüzyıldan itibaren Akhun paralarında yıldız, hilal, hurşid gibi İran motiflerinin kullanılmasına bağlayarak bu tasvirleri Sasani, Akhun ve Kuşanların tarihte hüküm sürdüğü İran coğrafyasından gelen bir etkileşim olarak görür (Çetin, 2006, s. 185).

Ahmet Çaycı ise; Memlûklü, Artuklu ve Selçuklu plastik sanatlarında sıkça uygulanan arslan ve güneş motiflerinin kozmolojik bir betimleme olduğunu, arslan burcunun güneşin evi olması hasebiyle bu tasvirlerin sıklıkla birlikte kullanıldığını ifade eder (Çaycı, 2019, s. 244).

Araştırmacıların bu görüşleri doğrultusunda şunları söylemenin doğru olacağı kanısındayız. Evet, sikke üzerinde arslan burcu ve onun evi olan güneş tasviri kozmolojik olarak betimlenmiş olabilir ya da 2. Keyhüsrev eşine olan aşkını sikkelerine yansıtmış, kendisini arslan eşini de onun üzerine doğan güneş olarak tasvir ettirerek aşkını tüm dünyaya ilan etmiştir. Ya da bütün bunların dışında bu betimleme sadece İran coğrafyası sikkeleri ile bir etkileşim olgusudur. Bütün bu görüşler ele alındığında akıllara şu sorular gelmektedir.

- 2. Keyhüsrev arslan burcu mudur?
- Arslan'ın bazı sikkelerde çift olarak işlenmesi Tamara'nın 2. Keyhüsreve olan aşkı ile zıt düşmekte değil midir?
- O zamana kadarki sikke ekolü neden terk edilmiştir?
- Memlûklü, Artuklu sanatında görülen arslan ve güneş tasvirleri de bir aşkı mı temsil etmektedir?

Tüm bu sorular aslında olayın karmaşıklığını bizlere göstermektedir. Her araştırmacı kendince deliller sunarak durumu açıklamaya çalışmış ve bir sonuca varmıştır. Elbette bunlar önemli tespitlerdir. Bizim görüşümüz ise; arslan ve güneş tasvirinin 2. Keyhüsrev'in hükümdarlık tasviri olduğu doğrultusundadır. Antik dönemden Bizans'a, Gürcü ve Ermeni krallığında, hatta Anadolu beyliklerinde sıklıkla kullanılan atlı süvari şeklinde tasvir edilen hükümdarlık tasvirleri, 2. Keyhüsrev döneminde terk edilmiş ve 2. Keyhüsrev kendisini bir süvari yerine doğadaki en güçlü yırtıcı olan Arslan'a benzetmiştir. Atlı süvari ve sade yazılı sikkelerde çokça rastladığımız çok kollu yıldızlar da 2. Keyhüsrev dönemi sikkelerinde kendisine yer bulmuş fakat yönetimin kendisine göksel bir statü ile verildiği yıldızların dışında güneşle vurgulanmıştır. Bizce güneş; göksel ilahi gücü yani Allah'ın insanı kapsayan, koruyan ve yücelten bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Yani

güneş, arslan olarak tasvir edilen 2. Keyhüsrev'in koruyucusu olan ilahi güç Allah'ı temsil etmektedir. Bazı sikkelerde çift olarak işlenen arslan figürü ise doğunun ve batının sultanı ya da unvanlarda çokça geçen denizin ve karanın sultanı olarak açıklanabilir (Şekil 10, 11).

Şekil 10. 2. Keyhüsrev Dönemine Ait 1240-1241 Tarihli Konya Darplı Altın Sikke 25mm, 4.47g (Zeno.ru, 2011, s. 97722)

Şekil 11. 2. Keyhüsrev Dönemine Ait 1241-1242 Tarihli Konya Darplı Gümüş Sikke 23mm, 3g (Zeno.ru, 2018, s. 205343)

Sonuç

Tarihte vazgeçilmez bir alışveriş aracı olarak kullanılan sikkeler sadece bu yönüyle kalmayıp imparatorluk ve hükümdarlık alameti olarak sayılmıştır. Hükümdar olmanın baş şartlarından birisi de sikke kestirmek olmuş, tahta geçen imparator, hükümdar, kral, sultan, melik vb. yöneticiler kendi adına sikke bastırarak gücün ve iktidarın yegâne temsilcisi olduğunu tebaasına göstermiştir. Bu uygulama Türklerde de devlet geleneğine dönüşmüş, tahta çıkan Türk hükümdarlar da güç ve kudret simgesi olarak adına sikke darp ettirmiştir. Sikkeler özellikle ilk ortaya çıktığı Lidya krallığı dönemden itibaren Antik Roma ve Ortaçağ döneminde de güç ve kudretin göstergesi olarak kullanılan bir propaganda aracı da olmuştur. Kazanılan zaferler, yönetilen topraklar, inanç, kültür gibi ibareler semboller veya ifadeler ile anlatılmıştır. Hükümdarların gücü kimi zaman kullandığı unvanlarla, kimi zaman ise sikke üzerinde yer alan figürler veya sembollerle pekiştirilmiştir. Antik Lidya ve Roma döneminden itibaren gördüğümüz atlı süvari, aslan, kartal vb. tasvirleri çoğu medeniyetlerin sikkelerinde hükümdarlık alameti ve hükümdarın gücünü yansıtan bir tasvir olarak görmek mümkündür (Murat, 2023, s. 511; Tekin, 2011, ss. 14–15). Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarları da kendinden önceki medeniyetlerde kullanılan bu güç sembollerini kendi sikkelerinde uygulamış, para denince akla gelen porte, süvari, unvan ve doğada var olan en güçlü yırtıcı hayvanları sikkelerine güç timsali olarak eklemişlerdir (Şekil 1-11). Lidya, Roma, Bizans, Herat, Tebriz, Gürcü, Ermeni, Bulgar, Alman, Rus ve Anadolu Beylikleri sikkelerinde de gördüğümüz atın üstünde mızraklı süvari/hükümdar tasviri, tek ve çift aslan tasvirleri, güneş, yıldız, hilal ve porte tasvirleri sikkelerin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş, her devlet kendi hükümdarını bu gibi sembollerle yüceltmıştır (Çetin, 2006, ss. 183-194; Kalkan & Çalık, 2023, ss. 544-576; Parlar, 2015, ss. 19-23).

Bütün bunlarla birlikte Anadolu Selçuklu sikkeleri Türk kültürünü ve sanatını da içinde barındırmaktadır. Sikkeler üzerinde yer alan figürlere göz atıldığında süvarinin/hükümdarın yüz hatları, atın kuyruğunun bağlı veya toplu oluşu bizlere Orta Asya hayvan üslubunun izlerini de yansıtmaktadır. Sikke üzerinde yer alan sevimli aslan figürleri Türk kültürünün yıllardır mimari, el sanatları ve plastik sanatlarda vazgeçilmez güç ve hükümdarlık simgesi olmuş, bu ve benzeri tasvirler bu kez Anadolu Selçuklu sikkelerinde kendisine yer bulmuştur. Sikkeler üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel süslemelere gelecek olursak, iyi bir araştırmacı bu motiflerden çok şey çıkarabilir. 1. Keykubad döneminde yapılmış bir cami, medrese, kervansaray vb. yapılarda yer alan süslemelerle 1. Keykubad döneminde bastırılmış bir sikke üzerindeki süslemelere bakınca ne demek istediğimiz daha da anlaşılacaktır. Sikkeler tamamen dönemin sanat üslubuna uygun olarak bastırılmış birer tarih ve dönem belirleme aracı olarak araştırmacılar tarafından rahatlıkla kullanılabilir. Çünkü dönemin mimari

yapılarında, el sanatlarında kullanılan geometrik, bitkisel ve figürlü süsleme öğeleri aynı şekilde dönemin sikkelerinde de kullanılmıştır. Şüphesiz bunun en güzel örneklerinden birisi de 2. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlık alameti olan Şir-i Hurşit motifinin hem Sultanın sikkelerinde hem de inşa ettirdiği Burdur Bucakta yer alan İncir Han'da tasvir edilmesidir (Öney, 1972, s. 65; Öney, 1988, s. 89).

Sikkeler üzerinde yer alan unvanlara dikkatlice bakıldığında 1. Keykubad'a kadar sultanların sikkelerde Sultanü'l Muazzam (Büyük Sultan) unvanını kullandığı görülmektedir. Fakat 1. Keykubad, Sultanü'l Muazzam unvanı ile birlikte Sultanü'l Azam (En Büyük Sultan) unvanını kullanarak dönemin siyasi otoritesinin kim olduğu hakkında bize açık bir bilgi vermiştir. Daha önce Büyük Selçuklu sultanlarının kullanmış olduğu bu unvanı neden 1. Mesud, 2. Kılıç Arslan veya 1. Keyküsrev kullanmamış da 1. Keykubad kullanmıştır. İşte tam burada siyaset, liyakat, örf ve adetler kendisini göstermektedir. Anadolu Selçuklu Devleti belli bir olgunluğa gelinceye kadar Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı saygılı ve seviyeli bir siyaset izlemiş, daha sonra devletin güçlenmesiyle birlikte kendi ayakları üzerinde durmuş ve kendi otoritesini kurmuştur. Bu durumu gösteren en güzel örnek de 1. Keykubad'ın sikkelerinde kullandığı Sultanü'l Azam (En Büyük Sultan) unvanıdır. Selçuklu Sikkelerinde yer alan diğer unvanlarda dönemin askeri ve siyasi faaliyetleri hakkında bize bilgi verir. Örneğin; 1. Keykubad, Karadeniz ve Akdeniz kenarlarında yapmış olduğu fetihlerden dolayı sikkelerinde es-Sultanü'l Berr ve'l Bahreyn (Karanın ve İki Denizin Sultanı) unvanlarını kullanmıştır. Bu durum sanki sikkelerin o dönemde bir faaliyet bülteni veya yayınlama aracı olarak kullanıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Sultanlar her yeni zaferi yeni bir unvanla birleştirmiş ve bunu da sikkeler vasıtasıyla tüm dünyaya ilan etmişlerdir. Böylelikle kendisinin ne kadar büyük bir sultan olduğunu dünyaya duyurmayı amaç edinmiş, kanımızca sikkesinin diğer ülke sikkelerine karşı değer kurunu yükseltmiştir. Bütün bunları yaparken sultanlar inançlarından da ödün vermemiştir. Tevhit inancını sikkelerinin bir yüzünde "La İlahe İllallah Muhammeden Resullullah" şeklinde perçinlemiş ve halifeye bağlılıklarını sikkelerinde açıkça göstermişlerdir.

Dönemin ekonomik durumu hakkında da bilgi veren sikkelerin, malzemesinin yüksek ayarlı altın veya gümüş olması dönem ekonomisinin de güzel olduğunun bir işaretidir. Fakat düşük ayarda altın, gümüş veya bronz malzemeyle yapılan sikkeler de ekonominin pek iç açıcı olmadığına işaret etmektedir. Unvan, figür ve sembollerde yola çıkarak çıkarımlarda bulunduğumuz sikkeler içinde barındırdığı ikonografik anlamlar bakımından son derece önemlidir. Türk kültürünün ve sanatının figürlü ve yazılı anlatımla kendinden sonraki nesillere aktaran bu sikkeler korumamız gereken taşınır kültür varlıklarıdır. Son olarak şunları söylemek isterim ki; bir alışveriş aracı mahiyetinde kullanılan sikkeye bu kadar çok anlam yükleyen kadim medeniyet Anadolu Selçuklularının birer evladı olarak değerlerimize sahip çıkmalı ve bu güzel kültürümüzü koruyarak gelecek nesillere aktarmalıyız.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Artuk, İ. & Artuk, C. (1970). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirindeki İslami sikkeler kataloğu I*. Milli Eğitim Basım Evi.
- Artuk, İ. (1980). Ala el-Din Keykubad'ın meliklik devri sikkeleri. *Belleten*, (174), 265-271.
- Aykut, Ş.N. (2000). *Türkiye Selçuklu sikkeleri-I, I. Mesud'dan I. Keykubad'a kadar 510-616/1116-1220*. Şahis Yayın.
- Baykara, T. (2004). *Türkiye Selçuklularının sosyal ve ekonomik tarihi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Carradice, I., & Price, M. (2001). *Hellen dünyasında sikke*. Oğuz Tekin (Çev.). Homer Kitabevi.
- Çaycı, A. (2017). *İslam mimarisinde anlam ve sembol*. Palet Yayınları.
- Çaycı, A. (2019). *Anadolu Selçuklu sanatında gezegen ve burç tasvirleri*. Palet Yayınları.
- Çetin, K. (2006). İran'dan Anadolu'ya Selçuklu paraları (Selçuklu sikkelerinin özellikleri ve İran'dan Anadolu'ya görülen değişiklikler). *Atatürk Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (29), 183-194.
- Erkiletlioğlu, H. (1988). Sultan I. Alâeddin Keykubad adına Metbû meliklerce bastırılan müşterek sikkeler. *Selçuklu Araştırma Merkezi Selçuk Dergisi*, (3), 89-95.
- Kalkan, M., & Çalık, S. (2023). Ermeni ve Gürcü krallarına ait yeni bulunan bir hazine kalıntısı. *Turkish Studies*, (18), 544-576.
- Karwiese, S. (2004). *Antik Nümizmatik giriş*. Arkeoloji ve Sanat.
- Maraşlı, S. (2013). Türk Alp geleneğinin Orta Çağ Anadolu tasvir sanatına yansımaları. *Siberian Studies*, (3), 17-42.

- Murat, M. K. (2023). Zeytinliada Meryem Ana Kilisesi 'inde ele geçen sikkeler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 507-522.
- Olcay, İ. C. (2023). *Alanya Arkeoloji Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Sikkeleri* (Yayın no. 787573). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi). YÖK Ulusal Tez Merkezi
- Öney, G. (1972). Anadolu Selçuklu mimarisinde arslan figürü. *Anadolu*, (13), 1-65.
- Öney, G. (1988). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parlar, G. (2001). *Anadolu Selçuklu sikkelerinde yazı dışı figüratif öğeler*. T.C Kültür Bakanlığı.
- Parlar, G. (2015). Orta Çağ figürlü sikkelerinin taşıdığı anlamlara bir bakış. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (13), 9-25.
- Sevim, A. (1983). *Genel çizgileriyle Selçuklu-Ermeni ilişkileri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, M. K. (2006). Aydın Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu dönemine ait sikkeler. *Sanat Tarihi Dergisi*, (15), 125-165.
- Tekin, O. (2011). *Konuşan paralar, tarih boyunca Anadolu kentleri ve sikkeleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Teoman, B. (2018). Konya darplı Anadolu Selçuklu sikkeleri. A. Buluş. (Edt.), *Konya Kitabı XVI, Konya Ticaret Tarihi* (ss. 147-166). Konya Ticaret Odası Yayınları.
- Tevhid, A. (1321). *Meskûkât-ı Kadim-i İslâmiye kataloğu*. Mahmut Bey Matbaası.
- Turan, O. (2021). *Selçuklu zamanında Türkiye*. Ötüken Yayınları.
- Zeno.Ru. (2007, January 11). 1. Keykubad'ın Meliklik Dönemine Ait 1211-1212 Tarihli Gümüş Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=40305>
- Zeno.Ru. (2011, March 20). 2. Keyhüsrev Dönemine Ait 1240-1241 Tarihli Konya Darplı Altın Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=97722>
- Zeno.Ru. (2017, October 28). 1. Hetoum'un 1. Keykubad Adına Bastırdığı Gümüş Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=192298>
- Zeno.Ru. (2018, June 10). 2. Keyhüsrev Dönemine Ait 1241-1242 Tarihli Konya Darplı Gümüş Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=205343>
- Zeno.Ru. (2020, August 17). 1. Keykubad Dönemine Ait 1223-1224 Tarihli Konya Darplı Altın Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=257036>
- Zeno.Ru. (2020, November 25). 2. Süleyman Şah Dönemine Ait 1200-1201 Tarihli Konya Darplı Gümüş Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=263231>
- Zeno.Ru. (2020, November 25). 2. Süleyman Şah Dönemine Ait 1999-1200 Tarihli Konya Darplı Altın Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=192305>
- Zeno.Ru. (2020, September 13). 2. Kılıçarslan Dönemine Ait 1188-1189 Tarihli Konya Darplı Gümüş Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=258692>
- Zeno.Ru. (2022, March 7). 2. Kılıçarslan Dönemine Ait Tarihsiz Bronz Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=291105>
- Zeno.Ru. (2024, April 20). 1. Mesud Dönemine Ait 1116-1117 Tarihli Bakır Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=332138>
- Zeno.Ru. (2024, January 25). 1. Keyhüsrev Dönemine Ait 1205-1206 Tarihli Bronz Sikke. <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=327888>